

PERÉNYI ROLAND

„H..... Lajosnak a siralomházban sajátkezüleg irtt önéletírása”

Egy 19. századi rablógyilkos visszaemlékezése

„H. Lajos és Gy. József rablógyilkosok, kik több rablást és rablaskísérletet követtek el, végre Debrecen és Sámson közt egy kocsi lövés és több szúrások által megöltek – lovait s szekerét elvévén – a városi tek. Törvényszéken a legfelsőbb helyen is jóváhagyott kötéltálati halálítélet folytán, – az első f. év júl. 30-kán kivégeztetett; az utóbbi pedig a vesztőhelyre indulás órájában siralomházban – hihető kétségbeesésében – gutaütés következtében halva összerogyott.” – olvashatjuk a Debreczen-Nagyváradai Értesítő 1864. augusztus 7-i számában. A hír önmagában talán nem is lenne számunkra érdekes – hiszen egy teljesen hétköznapi esetről van szó –, ha az ügy elsőrendű vádlottja, a fenti újsághírben említett H..... Lajos nem találta volna saját életútját elég érdekesnek ahhoz, hogy azt írásba is foglalja. Így önéletírásával igen ritka forrást kínál a 19. század bűnözésének vizsgálatához.

A 19. század az a korszak, amely a személyes, visszatekintő jellegű írások demokratizálódását hozza magával; egyre több társadalmi csoport kapcsolódik be ekkor az ilyen jellegű „emlékvártásba”. Ez azonban nem csupán az író személye, hanem a tartalom szempontjából is demokratizálódást jelent:¹ a politikai események személyes megélésén, valamint az önéletírásból kihagyhatatlan elemeken (családi háttér, iskolaévek, munka, házasság stb.) túl a hétköznapi élet olyan mozzanatai is helyet kapnak egy-egy önéletrajzban, mint az étkezés, az utazás, az olvasás, a színházba járás vagy éppen a barátokkal való dorbézolás. Annak ellenére azonban, hogy ez a század a romantika és egyúttal az írásos visszatekintések, naplók és önéletrajzok korszaka,² bűnözők igen ritkán folyamodtak földi pályafutásuk írásos áttekintéséhez.

Igaz, hogy – a szabadságharc leverését követő megtorlásnak „köszönhetően” – több önéletírás is született börtönben,³ ám arra nincs példa e korszakból, hogy egy köztörvényes bűnöző vesse papírra emlékeit – mindezt ráadásul a kivégzés előtti éjszakán.⁴ Ezért egyedülálló az 1864-ben kivégzett H..... Lajos írása, melynek különlegességét még inkább ki-

¹ „Az, hogy immár a kisember is naplót ír, vagy legalábbis feljegyzéseket vezet, [...] a kor Magyarországon már nem rendkívüli dolog.” Vörös Károly: Kis kamorámban gyertyát gyújték. Budapest, 1973. 12.

² Ugrin Arankának Degré Alajos visszaemlékezéseire írt bevezetőjéből kiderül, hogy 1883-ig több mint 80 visszaemlékezés jelent meg a forradalom előtti, közbeni vagy utáni eseményekről. (Nem beszélve a kéziratossá önéletírások, naplók tömkelegéről.) Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. Budapest, 1983. 7.

³ Köztük olyan érdekes olvasmányok is, mint a romantikus hévvel és nemzeti érzéssel teli *Egy államfogolynő naplója* Podhoray Podhorszki Mária tollából. Podhoray Podhorszky Mária: Egy államfogolynő naplója. Székesfehérvár, 1889.

⁴ Ez természetesen azzal is összefügg, hogy a műveltebb rétegek által elkövetett bűntények mindig is kisebb arányt képviseltek, s az Alföldön és egyéb betyárlakta területeken elfogott szegénylegények igen kevés igényt mutattak életük megörökítésére – ellentétben a korabeli ponyvaírókkal, akik viszont a bűnügyi történetek iránti érdeklődést kihasználva teremtettek legendát egyes betyárok élettörténetéből.

emeli az a tény, hogy az iromány kis füzet formájában még a szerző kivégzésének évében nyomtatásban is megjelent „H..... Lajosnak a siralomházban sajátkezüleg irtt (sic!) önéletírása” címmel.

A rövid bevezetéből megtudhatjuk az önéletírás keletkezésének körülményeit: „H... Lajos és Gy... József rabló gyilkosok ellen folyó 1864. Julius 27-kén a debreczeni városi törvényszék által a halálos ítélet kihirdettétvén, a halálra ítélték a törvényes szokás szerint, siralom házba közszemlére kitétettek, a holott is julius 29-kére virradólag éjjel H... Lajos a következő önéletrajzát írta, mely szóról szóra minden változtatás nélkül így hangzik.”⁵

A bevezetőt követi a nem egészen hat oldalas önéletírás, melynek szerzője az „Eletrajzom futólagosan áttekinthető töredéke” címet adta. Ez a – nyilván rövid idő alatt és igen-csak szokatlan körülmények között született – írás sok fehér foltot mutat: több olyan életrajzi elem található benne, amely nehezen vagy egyáltalán nem rekonstruálható, ezért az önéletírást a szerző életútjának megalkotásához a rendelkezésre álló levéltári forrásokkal szükséges kiegészíteni.

H..... Lajos önéletírásának kiegészítéseként a nyomtatvány kiadója közli a visszaemlékező által elkövetett bűnök lajstromán túl a Királyi Tábla ítéletének kivonatos szövegét is. A füzetet egy négysoros vers zárja, ami egyben magyarázza az önéletírás kiadásának célját is: a város intő példát akart adni az olvasóközönségnek, s felhívni a figyelmet a városlakók romló erkölcsére.⁶ A vers így hangzik:

*„Azért hát mivel sem ezen a világon,
Sem halála után majd a másvilágon
Boldogsága soha egy rablónak sem lesz:
Nem lehet rablónak kiből józan ész.”*⁷

H..... Lajos sorsa az önéletírás alapján

A szerző önéletírását nem születésével, hanem a családi háttér, gazdatiszt nagyapjának történetével indítja, aki túlzott vendégszeretetének és iszákos barátainak köszönhetően teljesen elszegényedett. A családi legendáriumban oly mértékben él az elszegényedés traumája, hogy maga a szerző is ehhez az eseményhez köti későbbi szerencsétlen pályafutásának eredetét. Ez a gondolat szinte programszerűen vonul végig az egész önéletíráson; már az apa sem kaphatja meg azt a képzést, amit elvárna: „...*így atyám, mint legkisebb korú gyermeke, legkevesebb osztályrészt nyerhette Pallás s Minerva hagyatékából, szegény! Egyszerű gatyás ne-*

⁵ H..... Lajosnak a siralomházban sajátkezüleg irtt önélet írása. Debrecen, 1864. 1. (a továbbiakban: H..... 1864.)

⁶ Akár az is elképzelhető, hogy a város ezzel a kiadvánnyal szeretett volna „betörni” az akkoriban oly népszerű ponyvairodalom piacára; éppen az 1860-as években jelennek meg a nagyobb városok nyomdái a ponyvairodalom piacán, s ezzel párhuzamosan a „polgárosultabb” bűnügyi ponyva veszi át fokozatosan a betyárponyva szerepét. Békési István: Magyar ponyva pitaval. Budapest, 1966. 265. H..... Lajos esetében, úgy tűnik, nem sikerült elérni ezt a célt. A történet továbbmesélésének ugyanis nem maradt fenn semmi nyoma, s a bűntények valószínűleg nem voltak „elég” véresek ahhoz, hogy szélesebb közönség figyelmét megnyerjék.

⁷ Talán ugyanarról a versről van szó, amelyet a Vasárnapi Újság kifinomult irodalmi ízlésű szerkesztői a következő lesújtó kritikával illették: „Husztiról, a rablóról. Ismeretlen öcsém, uram, ez a versemény nem sikerült, de még kevésbé az álarczkodás. A humor istenasszonyának erősebb mosolygását kívánva ön fejére, tisztelettel maradunk.” Vasárnapi Újság, 1864. október 16. Mivel azonban a Vasárnapi Újság a verset magát nem közölte, sajnos nem derül ki, hogy a két írás azonos-e. Amennyiben két különböző versről van szó, csak az önéletíráshoz csatolról lehet feltételezni, hogy szerzője akár maga az elítélt is lehetett. Ebben az esetben a második, a Vasárnapi Újságnak beküldött vers már mástól származhat, hiszen 1864. októberében H..... Lajos már nem élt.

mes ember volt ő folytonosan.”⁸ A nincstelenné válás megváltoztatja az amúgy szakképzettségére és nemességére büszke, öntudatos család mentalitását, s a kevésbé tanult apa már alá-
zatos ember lesz, s „bárki lett legyen az, ha rajta német nadrágot látott: már 'Tekintetes úr'-nak
szólította.”⁹

Gyermekkorából H..... Lajos születésének dátumán (1827. október 27.) kívül csak az iskolaéveket tartotta említésre méltónak. Apja – megkísérelve javítani gyermeke helyzetén – mindent megtesz fia iskoláztatásáért, ezért 1836-ban Sárospatakra küldi a református kollégiumba. Az „S. Nagy Patakon deák grammatikát” tanuló visszaemlékező szerint azonban az iskoláztatás önmagában nem elég az erkölcsi és társadalmi felemelkedéshez: „Az [apa] alapos embernevelés eszméivel ismeretlen, csuda volt-e hát, ha engemet sok pénz áldozatai után is az élet nemesebb oldalával nem ismertethetett?”¹⁰ A morális nevelést tehát az író éppen olyan fontosnak tartotta (volna), mint a színvonalas iskolai oktatást. Ettől függetlenül jól indul H..... iskolai pályafutása: büszkén említi, hogy a declinatio ismerete nélkül fordítja Phaedr-
rust, Cicerot és Terentiust. Úgy tűnik tehát, hogy a család csillaga ismét felemelkedőben van: „Szerencsém az volt, hogy eszem rendkívüli fogékonysága nyomán könyv nélkül még a héber lecké-
ket is képes voltam megtanulni, ez észfogékonysággal párosulva a szorgalom, grádusunk legkitűnőbbjei között székelék.”¹¹ A visszaemlékező tehát tudatában van képességeinek. Később, a teológián 1844-től folytatott tanulmányairól írott soraiból azonban már inkább némi elkedvetlene-
dést olvashatunk ki: nem érzi magát sem „conjugistának”, sem „declinistának”, s ezért abba akarja hagyni az iskolát. Az apa azonban ragaszkodik a gyerek taníttatásához: „...szegény apám mindig görcsös bottal fenyegetett, 'tanulj' ugymond 'csak így lehetel pap.’”¹²

A fiú azonban nem váltja be az apa reményeit, s hamarosan megjelenik az életrajzban egy, a szerző szerint döntő fontosságú törés, amely módosítja a szerző által elképzelt pályaképet. A fordulatot egy kezdetben teljesen ártatlannak látszó ügy indítja el: a szerző tár-
saival együtt egy tűz során verekezésbe keveredik egy Sárospatak melletti falu lakosaival. Itt egy félszemű hercegi uradalmi erdőkerülő csúnyán elbánik a diákkal, aki ezt nem hagyja annyiban – társával a hercegi uradalomba mennek vadászni, de a kerülő tetten éri őket: „... hallám isteni káromlással jelentkezni a vakot, hogy ha én meg nem előzőm ötet mellbe löni, ő leendett a felperes.”¹³ Az orvvadászó diák valóban megelőzi a kerülőt, s így a kezdeti diák-
csínyból komoly bűntény, gyilkosság lesz. Ezzel a visszaemlékező sorsa hirtelen fordulatot vesz.

Az immár bűnözővé vált ifjú kénytelen Eperjesre menekülni. Az első bűncselekményt hamarosan újabb gyilkosság követi: kocsmáztatás közben egy hajdút, aki „talán szive bálványát ölegeté”, irigységből meggyilkol: „Ott feküdt a hajdú alvó vérében, én pedig anélkül, hogy egy pohár bort megihattam volna, figyelmeztettem a csaplártól, hogy rögtön elfogatom, már jött a hajdú-
csapat értem, én azonban új szállásomra be sem menve többé, még azon éjjel gyalog Kassára mentem, hol másnap az eddig irt kalandjaimat az ezredesnek elbeszélve, rögtön katonává lettem ...”¹⁴

A menekülés tehát a hadseregbe űzi a fiatalembert, ahol hamarosan tizedesi rangot kap. Itáliába kerül, s „olaszhon 1847-diki (sic!) forradalmát mint osztrák-hű vertem s hű osztrák voltam mindaddig, míg a szabad szellem mindenható ereje lelkemig nem hata.”¹⁵ Mintha hazájának szabadsága egyben a bűnei alól való felmentést is jelentené.

⁸ H..... 1864. 1.

⁹ H..... 1864. 1.

¹⁰ H..... 1864. 2.

¹¹ H..... 1864. 2.

¹² H..... 1864. 2.

¹³ H..... 1864. 3.

¹⁴ H..... 1864. 4.

¹⁵ H..... 1864. 4.

A szabadságharc alatti eseményekről ismét hallgat az elbeszélő, mindössze a végkifejlet jelenik meg: „*Fegyveremet Világos alatt tettem le, mint nyargoncz tiszt, főhadnagyi minőségben ...*”¹⁶ Világos után a szerző Hangácsy Lajos álnéven házitanítóskodik egy Ung megyei özvegy-asszonynál. Úgy tűnik, szerencsés fordulatot vesz élete: „... az alkalom én és úrnőm között előbb bizalomná, majd szerelemmé fejte a viszonyt s e szerelmi viszony kapcsai csakhamar annyira szilárdultak, miszerint 2000 holdnyi fekvőség birtokához e nővel együtt már gyűrű által biztosítottam.”¹⁷ A sors azonban másképp akarta: az álnév nem segített, a szerző szabadságharcbeli szerepvállalása miatt 8 évre az olmtői börtönbe került. Ez idő alatt házassági tervei is meghiúsultak: „... rabságom ez ideje alatt szomoruan tapasztalám ezen költemény igazságát: ‘Az asszony ingatag’...”¹⁸

H..... Lajos későbbi életútja visszavezet a nagyapa foglalkozásához: az önéletírás szerint szabadulása után, 1858-ban Szabolcsban „M.....-nál”, 1859-ben pedig Vencsellőn (Szabolcs megye), „gróf D..... Kálmánál” dolgozott gazdatisztként. Maga a szerző így magyarázza a pályaváltoztatást: „Ezen pálya előtttem legkedveltebb s legbetanultabb vala ...”¹⁹

Úgy tűnik tehát, hogy ismét visszakerül H..... élete a normális kerékvágásba: feleségül veszi „M..... Klárát”, aki „oly erényes és minden boldog családi életet biztosító kellékekkel” bírt.²⁰ A házaspár Vencsellőről először Orosra, majd – mivel H..... nem jön ki a „rendelkező gazdatiszttel” – Debrecenbe költözik, „remélve, hogy itt, mint főhelyén az oly sok rendű hivataloknak”, hivatalnoki állást kap. A szerencse azonban nem állt H..... oldalán: Debrecenben nem kap állást. Végül mégis sikerül hivatalt szereznie: „... csalatkoztam, mert 1860-dik évben a cs. kir. hivatalok a feloszlásnak állván küszöbén, alkalmazást nem nyerhettem, feloszlottak ezek csakugyan ez évben s 1861-ben megalakultak a pillanatig tartott alkotmányos élet homok várai, én folyamodás utján hajdukerületi írnokká választattam 150 frt. évi fizetéssel, és lakásomat Böszörménybe kellett által tenni, hol 40 o. e. frtért fogadhattam egy évi szállást.”²¹ A zavaros politikai helyzet tehát első pillantásra szerencsés fordulatot hozott a szerző életében. Az önéletírás azonban egészen más tónusban beszél erről az időszakról: „Micsoda politikai küzdelmek döntöttek meg e rövid ideig tartott alkotmányos forma életet? A fejedelem és nemzet közti viszonyok meghasonlásával üres lett a házi pénztár, honnan illetékeinknek kellett pótoltatni, hetekig dolgoztam krajczár nélkül s egy egész évig reménytelen várakozásban [...] Míg a családi szükség napról-napra nyomasztóbb s égetőbb lett, egy részről a nélkülözések miatt elkedvetlenedett nő sohajai, más részről az éhező gyermek szivrepesztő sirása még elszántságra vezeté a családapá keblét, – ugyan csodálkozhatik-e valaki, ha ily kebelrázó körülmények között, minden utógondolatot kizárva, oly eszközökhöz ragaszkodik valaki, melyeket zavarából kisegítőeknek gondol lenni?”²² – hangzanak az önéletírás megírásának motivációjába is bepillantást engedő záró szavak.

„Készakarva hagyta félbe itt a szerencsétlen H..... Lajos ezen önéletírást, vagy reá virradván s a siralomházi látogatások megkezdetvén, annak tovább folytatásában megakadályoztatott, nem lehet tudni ...” – írja az önéletírás kiadója a memoár végén. A minden kezdeti nehézség ellenére is ígéretesnek induló pálya tehát igen csúfos véget ért: 1864. július 30-án H..... Lajos elsőrendű vádlotton végrehajtották az ítéletet, s délelőtt 10 órakor felakasztották.

¹⁶ H..... 1864. 4.

¹⁷ H..... 1864. 5.

¹⁸ H..... 1864. 5.

¹⁹ H..... 1864. 5.

²⁰ H..... 1864. 5.

²¹ H..... 1864. 6.

²² H..... 1864. 6.

Kísérlet Huszti Lajos életútjának rekonstrukciójára

I. Származás, iskolaévek

Az előző részben láthattuk, hogy az önéletírás alapján több fehér folt is mutatkozik H..... Lajos életrajzában. Jelen részben megkíséreljük ezeket a fehér foltokat a fellelhető levéltári források adataival kitölteni. Mivel azonban a kiegészítő források is meglehetősen hiányosak, ezért teljes egészében nem lehetséges felvázolni a visszaemlékező életútját. Arra viszont lehetőséget adnak a források, hogy nagy vonalakban bemutassuk a szerző életének főbb állomásait, illetve feltárjunk olyan pontokat, amelyek az önéletírás néhány elemének másfajta interpretációjára adnak lehetőséget.

Az önéletírással kapcsolatban első és legfontosabb kérdésként a szerző teljes nevének azonosítása merül fel. Erre a debreceni városi bíróság bűnügyi eljárási jegyzőkönyvei szolgálnak forrásként. Az 1864-es évre vonatkozó jegyzőkönyv több bejegyzést is tartalmaz. Ezen bejegyzések tárgya egy a Királyi Táblához is felkerült per, melynek fő vádlottjai Huszti Lajos és Györffi (más helyütt a Györfi vagy a Györffy írásmód szerepel, mi a későbbiekben az egyszerűbb, Györfi írásmódot használjuk) József.²³ Így a Debreczen-Nagyvárad-i Értesítő már említett száma, a Vasárnapi Újság szerkesztőségi közleménye, valamint az önéletírás alapján egyértelműen a fent nevezett Huszti Lajossal azonosíthatjuk a visszaemlékezőt.

A visszaemlékezés megírásának körülményeiből következően természetes, hogy a szerző nem említi szülei nevét, s bár feljegyezte születésének idejét (1827. október 27.), származásának helyéről sem nyilatkozik. Sárospataki tanulói éveiből kiindulva azonban azonosítani lehet származási helyét: az iskola 1836–37-es tanévére szóló osztálynapló bejegyzéséből ugyanis kiderül, hogy Huszti Lajos apja Huszti Ábrahám,²⁴ szülőhelyeként pedig a Borsod megyei Hangács községet adják meg.²⁵ Az osztálynaplóból ezen felül az is kiderül, hogy Huszti Lajos vallására nézve református, magyar nemzetiségű és nemesi származású.

Az osztálynapló szerint a tanuló 1836-ban 11 éves, tehát 1825-ben vagy 1826-ban született. Az önéletírásban viszont az 1827-es év szerepel. A születési dátum meghatározásában – az erre a korszakra vonatkozó hangácsi születési anyakönyvek töredékessége miatt²⁶ – egy jóval későbbi irat segíthet. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár hajdúböszörményi fióklevéltárában ugyanis a hajdúkerületi főkapitány 1861-es iratai között fennmaradt egy több írást magában foglaló iratcsomag, mely – az ebben az évben Böszörményben hajdúkerületi írnokként tevékenykedő – Huszti Lajos hagyatékát képezte. Ennek egyik darabja egy 1860-ból származó fegyverviselési engedély, mely szerint az engedély birtokosa 34 éves.²⁷ Mivel azonban mind az osztálynapló bejegyzése, mind pedig a fegyverviselési engedély élettartamot és nem születési időt jelöl meg, az egy éves eltérést nem tekinthetjük döntőnek, azaz elfogadhatjuk a visszaemlékező által lejegyzett születési dátumot.

Huszti Lajos szülőfaluja, Hangács ekkor a Szathmáry-Király család birtoka volt. A birtokos család hangácsi uradalomra vonatkozó iratai között, a telekösszeírásban azonban nem szerepel a Huszti család.²⁸ Az iratok viszont az 1816 és 1842 közötti időszakban hiányosak, ezért kénytelenek vagyunk hinni a sárospataki osztálynapló bejegyzésének. Mivel azonban sem a Szathmáry-Király család későbbi vagy korábbi időszakra vonatkozó iratai,

²³ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár IV. B. 1119/b. 4. kötet Városi bíróság bűnügyi eljárási jegyzőkönyve

²⁴ Ellentétben a nagyapával, az apa foglalkozását nem ismerjük.

²⁵ Tiszáninneni Református Egyházkerület Sárospataki Levéltára K.B.I. 11, 28. Osztálynapló-bejegyzés az 1836–37-es tanévre.

²⁶ MOL X Szekció A1397 Református anyakönyvek (vegyes), Hangács

²⁷ HBML IV. B. 751. 2. csomó, Hajdúkerületi főkapitány iratai, 1861.

²⁸ MOL P 620 8.cs. 38. tétel, Szathmáry-Király család iratai

sem pedig a hangácsi születési-, halálozási- és házassági anyakönyvek között nem található a Husztiakra adat, a család eredeti származását más források alapján kell tovább vizsgálni.

A származás kérdését illetően a Borsod Megyei Levéltár iratanyaga volt segítségünkre. Itt őrzik ugyanis a Huszti család iratait: az összesen három tételből álló anyag a 18. század közepéről és végéről tartalmaz latin, magyar és kétnyelvű, latin–magyar papírokat. Bár az iratok jóval Huszti Lajos születése előtt keletkeztek, sokat elárulnak a család eredetéről. Egy 1744. április 22-re dátumozott irat szerint Beregszász város főbírája esküdtársaival egyetemben pecsétetes levélben igazolja „*Nemes ifjú Huszti Mihály*” nemesi származását. A levélből az is kiderül, hogy Huszti Mihály ősei, köztük édesapja, István, Beregszász „*igaz és valóságos comissis tagja és tisztas tanácsosa*” volt.²⁹ A levél arra is utal, hogy az ifjú családfő, Huszti Mihály költözni készült, valószínűleg éppen Borsod megyébe, ezért volt szüksége nemessége igazolására.

Úgy tűnik azonban, hogy az új lakóhelyükön még nem tisztázódott teljesen a Husztiak helyzete. Egy évvel későbből, 1745-ből ugyanis szintén fennmaradt egy hasonló jellegű, ám jóval részletesebb, kétnyelvű, latin–magyar irat. Ebből kiderül, hogy új lakóhelyükön való letelepedésükkor valaki megkérdőjelezte a család nemességét. A levélből fény derül arra is, hogy a Huszti család még II. Rudolf császártól kapott nemességet érdemeiért.³⁰ Az írás ismét megerősíti a Huszti család nemességének hitelességét, de itt már több tanú vallomásával alátámasztva; egyikük például azt vallja a kiküldött vizsgáló küldöttségnek, hogy saját szemével látta, ahogy Huszti Jánosné előveszi ládájából a család armálisát.³¹

Az új lakóhely azonosításában a harmadik, 1784-ben keletkezett, szintén a család nemességét megerősítő latin nyelvű levélre támaszkodhatunk. A Miskolcon kelt iratból egyértelműen kiderül, hogy a Huszti család már a 18. század második felében valahol Borsod megyében lakott.³²

A Huszti családot származását tekintve tehát a *kurta* vagy *armális* (kis)nemesek³³ azon csoportjába sorolhatjuk, mely kapott ugyan nemesi levelet, földbirtok azonban nem járt hozzá. Ez okozta a 19. század elejétől a szegény, birtoktalan nemesség leszakadását a vagyonosabb nemesektől, ami mind bizonyos kiváltságok – főleg az adómentesség – megvonásában, mind pedig életmódbeli lecsúszásban megnyilvánult: a szegény nemesi réteg kénytelen volt kétékezi munkát vállalni, s életmódjában inkább a paraszti mintát követni. A nemességnek erre a rétegére jellemző volt az a fajta földrajzi mobilitás is, amit a Huszti családnál, majd később magánál Huszti Lajosnál is tapasztalhatunk: a gyakori költözést éppen az tette lehetővé, hogy e családok nem rendelkeztek számottevő földbirtokkal, ami a földhöz kötötte volna őket.³⁴ Éppen a vagyontalan nemesség státuszából fakad, hogy az a végsőkéig elszánt volt nemesi előjogainak védelmében. Nem véletlen tehát, hogy a Huszti család iratai között is csak azon papírok maradtak fenn, amelyek éppen a nemességüket voltak hivatottak igazolni. Maga az armális azonban nem található a családi iratok között; a fent említett 1745-ös bizonyító irat elkészítését ezért azzal magyarázhatjuk, hogy az eredeti „kutyabőr” talán éppen a költözéskor vesztetett el vagy semmisülhetett meg. A va-

²⁹ Borsod Megyei Levéltár IV.a – 516. 8. doboz, Huszti család iratai

³⁰ Ezen adat alapján a Kempelen Béla-féle családtörténeti munkában szereplő beregi Huszthy családdal azonosíthatóak, mely család két tagja, András és Ferenc 1597. december 12-én lett nemesítve. Kempelen Béla: Magyar nemes családok. V. kötet. Budapest, 1913. 153–154.

³¹ BoML IV.a – 516. 8. doboz

³² BoML IV.a – 516. 8. doboz

³³ A kisnemesség különféle elnevezéseire lásd Kósa László: „Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Budapest, 2001. 22–24. (a továbbiakban: Kósa 2001.)

³⁴ „Nem lévén saját nemesi birtokuk, mozgékonyak voltak, nem ritkán nagy távolságokra költöztek el, ezért nemességüket a lakhelyül szolgáló vármegyében elismertetni és kihirdettetni kellett.” Kósa 2001. 31.

gyontalan nemesség felfelé irányuló mobilitásának egyik intézményes csatornája az iskoláztatás volt, s mint az az önéletírásból is kiderül, Huszti Ábrahám is fia taníttatásában látja a felemelkedés lehetőségét. Ezért aztán nem véletlen, hogy Huszti Lajos iskolája, a sárospataki kollégium diákserégének jelentős részét, mintegy 50–55%-át éppen ez a szegényebb, kismemesi réteg tette ki, és akárcsak Huszti családja, a kismemesi rétegből származó diákok szüleinek jelentős része is éppen a papi pályát tekintette a társadalmi ranglétrán való emelkedés első lépcsőjének.³⁵

Huszti Lajos sárospataki iskolaéveiről is meglehetősen keveset tudhatunk meg. Mint az az önéletírásból, valamint az osztálynapló-bejegyzésből is kiderül, 1836-tól kezdte meg tanulmányait a grammatikai osztállyal. Hogy pontosan mit is jelent ez, arra a költő, Lévay József *Visszatekintése* szolgál információval. Lévay, aki egyébként Husztihoz hasonlóan Borsod megyei, sajószentpéteri volt, és származását tekintve szintén kismemes, ugyancsak 1836-ban kezdte meg középiskolai tanulmányait, de nem Sárospatakon, hanem a miskolci református líceumban. Akárcsak Huszti Lajos, ő is a negyedik osztályban, a *grammatica classis*ban kezdte meg tanulmányait. Lévay visszaemlékezésében felsorolja a középiskolai osztályok sorrendjét is: ábécista, declinista³⁶, conjugista, grammatista, inferior syntaxista, superior syntaxista, rhetor, poéta, orator, logicus és deák (ez utóbbi osztályt végzők már az alsó 4 osztályban taníthattak).³⁷ Ennek fényében kísérelhetjük meg annak a kijelentésnek az értelmezését, amelyet Huszti önéletírásában tesz: „*Legjobb calculusaim mellett is folytonosan éreznem kellett azonban, hogy declinista sem conjugista nem voltam.*”³⁸ Itt talán a gimnázium első, valamint második osztályának³⁹ átugrásából fakadó lemaradás nyilvánul meg, ami valószínűleg a Hangácscon folytatott, gimnáziumra felkészítő tanulmányainak hiányosságával magyarázható. Ezt azonban éppen egy néhány sorral fentebb található kijelentés látszik megcáfolni: „*Szerencsém az volt, hogy eszem rendkívüli fogékonysága nyomán könyv nélkül még a héber leckéket is képes voltam megtanulni, ez észfogékonysággal párosulva a szorgalom, grádusunk legkitűnőbbjei között székelék.*”⁴⁰ Ez a fajta kettősség többször is megállapítható az önéletírásban: a sok negatív mozzanat mellett mindvégig érződik az önéletírásból egyfajta öntudat, ami a kor „self-made man”-jeire oly jellemző volt.⁴¹

Érdekes, hogy Lévay József mennyire másképp élte meg középiskolai éveit. Bár Lévay hasonló problémákkal küszködött, mint Huszti, mégis sokkal kevésbé mutat bizonyítási kényszert tanulmányai terén – ami talán a szülői nevelés különbözőségének köszönheti.⁴² Míg Huszti a hiányos neveltetésében látja a bajok okát, addig Lévay az oktatás hibáit emeli ki: „*A latin nyelv tanítása minden osztályon végigkísért bennünket, de a végeredmény általában még sem felelt meg a várakozásoknak. Még a legfelsőbb osztályban sem voltunk képesek latinul helyesen fogalmazni, vagy a classicusokat teljesen megérteni, annál kevésbé azoknak szépségeibe hatolni.* [...]”

³⁵ Benda Kálmán: A Kollégium története 1703-tól 1849-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium. Budapest, 1981. 87–115. (a továbbiakban: Benda 1981.)

³⁶ Ez volt a tulajdonképpeni gimnázium első osztálya. Benda 1981. 100.

³⁷ Lévay József: *Visszatekintés*. Miskolc, 1988. 11–12. (a továbbiakban: Lévay 1988.)

³⁸ H..... 1864. 2.

³⁹ A declinista osztályban a latin nyelv alapjait tanulták a diákok, míg a conjugistában már egyszerűbb fordításokat is készítettek. Benda 1981. 100–101.

⁴⁰ H..... 1864. 2.

⁴¹ A 19. századi self-made man-ek egyik példáját mutatja be Bácskai Vera egy építőmester és családja életútján keresztül. Bácskai Vera: „Csak saját erőmre és teljesítményemre utalva.” (A „self-made man”-ek világa). Aetas, 2001. 3–4. szám. 159–181.

⁴² Ezt támasztja alá a szülők pályaválasztás terén mutatott eltérő magatartása: Huszti Ábrahám „*gőrcsös botjával*” ellentétben Lévay szülei lényegében fiukra bízzák a pályaválasztást. Talán éppen az eltérő szülői magatartásnak köszönhető, hogy Lévay végül nem az egyházi pályát választotta, hanem hivatalnokként, újságíróként és tanárként kereste kenyerét.

*Fokozatos egymásutánban olvastuk, azaz gyötröttük a költők közül Ovidiust, Horatiust, Vergiliust, a prózáírók közül Cicerót, Sallustiuszt, Tacitust és Liviust.*⁴³

A sárospataki oktatás szigora és a tanulók iskolán belüli és kívüli szűk mozgásteret valószínűleg nagymértékben meghatározta Huszti Lajos első törvényellenes cselekedetét is. Mint azt az önéletírásban is olvashatjuk, Huszti részt vesz egy Sárospatak melletti helységben – valószínűleg a Sárospataktól mintegy 6 kilométerre fekvő sváb faluról, Trautzonfalváról (ma: Hercegkút) van szó⁴⁴ – keletkezett tűz oltásában.⁴⁵ Az ezt követő verekedés, a hercegi uradalomban való orvvadászat,⁴⁶ majd a bosszúból elkövetett gyilkosság jelentik azt a törést Huszti életében, amely – legalábbis az önéletírás szerint – teljes fordulatot hozott későbbi életében. Kérdéses azonban, hogy az önéletírás kronologikus elrendezése valóban az események valódi sorrendjét követi-e, vagy a büntettek – hiszen az orvvadászattal együtt két büntényről van szó – effajta rendezése jobban megfelelt a szerző szándékának.

Az önéletírásból az derül ki, hogy az elkövetett gyilkosságot Huszti racionális döntéssel magyarázza: nem akarta, hogy iskolai karrierjét akadályozza egy nyakába zúduló per az orvvadászat miatt. Az erdőkerülő meggyilkolásának efféle magyarázata egy jóval – körülbelül 20 évvel – későbbi értelmezés eredménye. Az ilyen és ehhez hasonló „diákcsínyek” viszonylagos gyakorisága miatt Huszti valószínűleg – több diáktársával egyetemben – nem számíthatott olyan komoly büntetésre, ami kettétörte volna későbbi karrierjét. Sokkal plauzibilisebbnek tűnik az a magyarázat, hogy indulatból vagy éppen önvédelemből elkövetett bűncselekményről van szó.⁴⁷ Ugyanígy problematikusnak tűnik az Eperjesre való menekülés, az itt elkövetett második gyilkosság, valamint a katonai szolgálatba való állás története is.

2. Katonáskodás és a szabadságharc

Az önéletírás szerint a második gyilkosság után Huszti katonának állt, miután elbeszélte az ezredesnek élete történetét. Vitatható, hogy a katonai parancsnok besorozott volna egy kétszeres gyilkost. Az mindenesetre feltűnő, hogy Huszti fontosnak tartotta leírni, hogy a sorozáskor bevallotta bűneit.

Ugyanígy kérdéses pontja az önéletírásnak Huszti szabadságharcban betöltött szerepe. Ennek elsődleges oka az, hogy semmilyen forrás sem támasztja alá főhadnagyi szereplését: sem a *Közlöny* kinevezési rovatában nem szerepel Huszti Lajos nevű főhadnagy, sem pedig *Bona Gábor* nem említi ilyen nevű honvédtisztet.⁴⁸ A Hadtörténeti Intézet Levéltárában sem találhatók Huszti Lajos név alatt hadbírószági vizsgálati anyagok az 1850-es évekből. Mindez azonban még nem cáfolja meg teljes bizonyossággal a szerzőt. Több oka is lehet annak, hogy sehol nem található forrás Huszti katonáskodására: a *Közlöny*ben nem jelenhetett meg az összes tiszti kinevezés, s Huszti akár az utolsó pillanatban, közvetlenül

⁴³ Lévay 1988. 12.

⁴⁴ Fenyesi András: Zemplén megye a Reformkorban. Sátoraljaújhely, 1982. 16.

⁴⁵ Valószínűleg Huszti is tagja volt a sárospataki kollégium tűzoltóságának, melynek hatásköre a kollégium épületén kívül a városra és környékére is kiterjedt. Takács Béla: A sárospataki diáktűzoltóság története a XVIII–XIX. században. In: Borsodi Levéltári Évkönyv II.. Miskolc, 1979. 9–42.

⁴⁶ Az iskola engedély nélküli elhagyását, a fegyverhasználatot és a vadászatot is szigorúan büntették a kollégium törvényei. Ugrai János: Diákfegyelem a pataki kollégiumban 1777–1815 között. In: Takács Péter (szerk.): Történeti tanulmányok IX. Acta Universitatis Debreceniensis series historica LIII. Debrecen, 2001. 167–183.

⁴⁷ Az önéletírás szerint Huszti már régóta bosszút forralt az erdőkerülő ellen: „Majd kiüdülvé e bajból, a már régen ellátározott bosszu létesítését tervezgetém...” Ezt azonban éppen úgy tekinthetjük a visszaemlékező által felállított koncepció elemének, mint az esetleges per elkerülése miatt történt gyilkosságot. H..... 1864. 3.

⁴⁸ Bona Gábor: Hadnagyság és főhadnagyság az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998.

a fegyverletétel előtt is kaphatta a kinevezést, ezért az már nem jelenhetett meg hivatalos iratban.⁴⁹ Az is előfordulhatott, hogy Itáliából való hazaszökése után álnévvél élt. Ám a szerző által említett Hangácsy Lajos név sem szerepel egyik dokumentumban sem. A meg lehetőszen fantáziátlanul választott álnév pedig nem valószínűsíti, hogy esetleg másik (lehetőleg H. monogramos) álnevet használt volna. Ugyanakkor felbukkant olyan adat, ami azt éppenséggel cáfolja a honvéd múltat: Huszti Lajos hajdúböszörményi iratai között található egy 1848. április 17-re keltezett bizonyítvány, mely szerint Huszti 1846 és 1848 között a Borsod megyei Hangács községben, azaz szülőfalujában tevékenykedett gazdatisztként – az irat szerint nem is éppen sikertelenül: külön kiemelik Huszti váltógazdasági képességeit. Ezen irat szerint tehát Huszti a Sárospatakon elkövetett büntettek után hazatért szülőfalujába, hogy nagyapja hivatását folytassa.⁵⁰

A fenti bizonyítvány tehát nemcsak hogy cáfolja az itáliai forradalom – amit Huszti hibásan 1847-re és nem 48-ra tesz – leverésében való részvétel történetét, de egyben megkérdőjelezi a szabadságharcos-szerep valóságértékét is. Természetesen az is elképzelhető, hogy a gazdatiszti tevékenységről szóló bizonyítvány hamisítvány, hiszen a bűnözővé vált Husztinak szüksége lehetett múltjának igazolására.

Az önéletírás 48–49-es eseménysorának szerves részét képezik az 1849 és 1857 között az olmützi börtönben, politikai fogságban töltött évek. Hasonlóan az 1846 és 1848 közötti évekhez, ebből az időszakból is felbukkant olyan forrás, ami megkérdőjelezi az önéletírás hitelességét: az 1852-es évből ugyanis rendelkezett Huszti egy újabb bizonyítvánnyal, mely szerint 1851–52-ben az Ung megyei „*Tarnócz helység határában fekvő váltó gazdasági birtokokat önállólal kezelte*”.⁵¹ Így az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy Huszti az 50-es éveket Ung megyében töltötte háztanítóskodással és gazdatiszti munkával, valamint erre az időszakra esett házassági kísérlete is.

Az olmützi börtönben raboskodó 108 honvédtiszt közül 32-ről az egyik fogoly, Berzsenyi Lénárd alezredes készített portrékat. Ezen arcképek között sem szerepel Huszti Lajos nevű honvédtiszt. A képsorozatból azonban kiderül, hogy Huszti egykori munkaadójának, Máriássy Lászlónak egyik rokona, Máriássy János, valamint a későbbi hajdúkerületi főkapitány – és egyben Huszti 1861-es felettese –, Sillye Gábor is Olmützben töltötte politikai fogságát.⁵² Így aztán elképzelhetőnek tűnik, hogy Huszti mégiscsak a 108 fogoly egyike volt, s a rabság alatt építette ki azt a kapcsolatrendszert, ami későbbi pályafutásában segítette: így szerzett magának igazolást az 1848-as forradalom előtti időszakra – hiszen katonaszökevényként valószínűleg súlyosabb büntetésre is számíthatott volna – és így kapott később hivatali állást a hajdúkerületnél is. Eszerint Huszti az 1851 februárjában kibocsátott amnesztia – mely mindazok hátralévő büntetését eltörölte, akik őrnagynál alacsonyabb rangot viseltek – után⁵³ került Ung megyébe. Ily módon az önéletírásban említett 8 év politikai fogság mindössze a rá kiszabott büntetést és nem a valóban letöltött börtönveket jelölné.

Mivel azonban semmilyen levéltári forrás nem támasztja alá ezt a verziót, és nagyon kicsi annak valószínűsége, hogy Huszti valóban honvéd főhadnagy volt, a legvalószínűbb-

⁴⁹ Ebben az esetben azonban alacsonyabb rangfokozattal szerepelnie kellene korábbi forrásokban.

⁵⁰ A Fényes Elek által kiadott 1848-as Magyar Gazdatiszti névtárban nem szerepel Huszti – bár az is igaz, hogy azon birtokos, Márkusfalvi Máriássy László sem. Mivel azonban a névtárban csak a nagyobb birtokosok, így például az Eszterházyak, Batthyányak vagy a Károlyiak szerepelnek, ez nem tekinthető kizáró oknak. Fényes Elek: Magyar Gazdatiszti névtár 1848. szökö évre. h.n., 1848.

⁵¹ HBML IV. B. 751. 2. csomó. Természetesen erre a bizonyítványra is igaz, ami az előzőre: azaz mindkettő lehet hamisítvány.

⁵² Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856. Budapest, 1988. 263–409. (a továbbiakban: Barsi 1988.)

⁵³ Barsi 1988. 235.

nek az tűnik, hogy a szabadságharcos „sztori” az önéletírás olyan pontja, amellyel javítani, „kozmetikázni” próbál Huszti életútján, s kifejezetten az olvasóközönséghez szól.⁵⁴ Így az események tudatos átrendezése, esetleg újabb elemek belefoglalása mind-mind az önéletírás sajátos programját, mögöttes mondanivalóját volt hivatott alátámasztani: az erdőkerülő bosszúból való meggyilkolása, a hajdú elleni gyilkosság, a katonaságba és Itáliába való menekvés, a szabadságharcból remélt amnesztia – amit ugyan explicite nem említ Huszti, de egyértelműen ezt sugallja a történet –, végül a megghiúsult házasság elbeszélései mind a külső körülmények szerencsétlen alakulását szuggérálják az olvasóba. Az önéletírást tehát meghatározza az állandó kiutkeresés: az iskoláztatás kudarcát követő bűnözésbe „süllyedést” az állítólagos katonaság, a forradalom szabad levegője, majd az emiatt elszenvedett büntetés és végül a társadalmi felemelkedés, a szép vagyonnal járó házasság lehetősége. Ez folytatódik a narratíva következő, Huszti életének utolsó szakaszát leíró részben is.

3. A „gavallér” kettős élete

Az „olmützi éveket” követő időszakra jóval több forrásunk van, ami – ellentétben Huszti elbeszélésének előző részével – több ponton is alátámasztja az önéletírást. Ez annak köszönhető, hogy a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár hajdúböszörményi fióklevéltárában több olyan irat is fennmaradt, ami Huszti 1858 utáni életéről szolgál értékes adatokkal.

Az önéletírás szerint Huszti Lajos a börtönből való szabadulást követően 1858-ban Szabolcsban „M.....nál”, 59-ben pedig Vencsellőn „gróf D..... Kálmánnál” dolgozott gazdatisztként. A két birtokos nevét két újabb, immár a harmadik, illetve negyedik gazdatiszti bizonyítvány alapján azonosíthatjuk: az 1858. augusztus 21-én kelt igazolás szerint Huszti valóban Szabolcsban, Mudrány Károly birtokán dolgozott, ám a bizonyítvány szerint, „*nagyobb gazdaságba kívánván magát alkalmazni*”, hamarosan továbbállt.⁵⁵ Valószínűleg így került át Gávavencsellőre, ahol – mint az a következő, 1860. július 10-i dátummal keletkezett, a község előljárói által kiállított bizonyítványból kiderül – gróf Dessewffy Kálmán gazdatisztje volt fél évig, ahol „*feddhetetlen erkölcsi és politikai életmódja által tüntette ki magát*.”⁵⁶

Az önéletírás alapján itt az „M..... Klárával” (Huszti fennmaradt irataiból kiderül felesége teljes leánykori neve: Molnár Klára) való házassága, majd az Orosla való újabb költözés következne. Maga a házasság ezek szerint még Vencsellőn történt volna. Az itteni házassági anyakönyvek azonban nem tartalmazzák Huszti Lajos és Molnár Klára házasságkötését, így pontosan nem sikerült annak helyét azonosítani.⁵⁷ Mindenesetre úgy tűnik, hogy az „*erélyes és minden boldog családi életet biztosító*” Molnár Klárával kötött házasság némi vagyonnal is járhatott, és ezzel végre sikerült magának azt a biztos családi és szociális háttérrel biztosítania, amely mint cél végigkíséri egész élettörténetét.

Az immár házas Huszti Lajos tehát Orosla költözik, ahol nem tud együtt dolgozni újdonsült felettesével – a nagyobb gazdaságban való elhelyezkedésbe és ezzel a gazdatiszti karrierbe fektetett remények megghiúsulnak. Ekkor születik meg a döntés, hogy hivatalnoki tisztséget vállaljon előbb Debrecenben, majd ennek megghiúsulása után Hajdúböszörményben.⁵⁸ Úgy tűnik azonban, hogy Huszti rossz időpontot választ a pályamódosításra; hiszen

⁵⁴ Valószínűleg valaki mástól – talán éppen egyik cellatársától – hallotta Huszti a katonáskodásról szóló történetet, s építette bele saját megkonstruált életútjába, remélve, hogy az ország függetlenségéért folyó harcban való részvétellel szimpátiát tud ébreszteni az olvasóban.

⁵⁵ HBML IV. B. 751. 2. csomó

⁵⁶ HBML IV. B. 751. 2. csomó Ezt a kijelentést értelmezhetjük olyan frázisként is, amelyet a korokban fontos volt beleírni egy, a karrier szempontjából meghatározó iratba.

⁵⁷ MOL A 2488 Református anyakönyvek (vegyes); Gávavencsellő. Az itteni születési anyakönyvekben sem szerepel Molnár Klára, így Huszti valószínűleg egy közel fekvő helységben házasodott.

⁵⁸ A hivatalnoki munka vállalásával Huszti is a tisztviselők azon népes, az összes hivatalnok mintegy felét kitevő csoportjába tartozik, akik egyetemi végzettséggel nem rendelkeznek (hiszen a sáros-

a 60-as évek elejének politikai zavarai direkt módon kihatnak Huszti életútjára is: az Októberi Diplomával beköszöntő alkotmányos időszak⁵⁹ intézményes átalakulása miatt nem jut álláshoz – „a város az állásért folyamodókat szeptember végétől azzal utasítja el, hogy küszöbön lévén a jelenlegi rendszerek átalakítása, az üresedésben lévő hivatali állomások betöltését fogantatosítani nem lehet.”⁶⁰

Husztinak tehát tanultságából kifolyólag mégiscsak voltak alternatívái, s talán meg is kapaszkodhatott volna a városban, ha nem a politikailag változékony 60-as éveket választja a vidéki életmód feladására.

A hivatalvállalással Huszti is a nincstelen nemesség tipikus rétegstratégiáját követte. Pályafutását áttekintve megfigyelhetjük, hogy lényegében az összes lehetséges eszközt felhasználja a társadalmi felemelkedésre: az iskoláztatás, a házasság és a hivatalviselés mind a társadalmi mobilitás olyan intézményes csatornáit, melyeket Huszti kipróbált. De ezzel a számos pozitív példa – így például a Deák család több generáción át történő felemelkedése – ellenére Huszti Lajosé a társadalmi mobilitás negatív ellenpólusán áll.⁶¹ A Kósa László által a *Hét szilvafa árnyékában* című munkában felsorolt családok felemelkedése azonban Huszti Lajos feltörési kísérletei előtt történt, s még a rendi társadalom időszakára esett, ezért teljes egészében nem lehet párhuzamba állítani velük. Huszti karrierje már belenyúlik a modern társadalom kialakulásához vezető átmeneti időszakba, melyben még élnek a rendi társadalom bizonyos elemei, de már a polgári társadalom értékei is kialakulóban vannak.

Az önéletírás egyik nagy kérdése, hogy valóban kényszerpályának tekinthetjük-e Huszti életútját, mint ahogy azt a szerző beállítja. Úgy tűnik, hogy az állandó kudarcok és a szegénység mind az önéletírás programjának alappilléreit alkotják. Ha megpróbáljuk az önéletírás szubjektív mondanivalójától elvonatkoztatva rekonstruálni Huszti életútját, akkor végül arra a következtetésre juthatunk, hogy az emlékirónak – annak ellenére, hogy több büntetett is elkövetett – igenis sikerült egy szerényebb karriert befutnia. Ezt különösen a pályafutásának utolsó éveiről fennmaradt források támasztják alá.

Az önéletírás tanúsága szerint tehát Huszti 1861-től Hajdúbosszörményben volt hajdúkerületi írnok. A hajdúkerület főkapitányának iratai között ugyan nem maradt fenn adat Huszti Lajos nevű írnokról,⁶² Huszti írnoki tevékenységét mégis alátámasztják egyéb források: 1861-es letartóztatása után ugyanis egész vagyonát lefoglalták, s a vagyonról készült leltárból egyértelműen kiderül, hogy Huszti ilyesfajta hivatalt viselt. A leltár szerint Huszti ingóságai között 36 darab hivatalos iratot, 2 darab hivatalos iratról szóló elismervényt, 3 nemesi pecsétes útlevelet, 26 darab útlevelet, 9 darab útlevelekről szóló bizonyítványt, 6 darab elévült útlevelet, 3 rúd hivatali pecsétre való viaszt, valamint egy darab hivatali

pataki gyilkosság miatt nem tudta befejezni a teológiát), s az uradalmi igazgatásban kezdte pályafutását. Tóth Tamás: Lajtántúli tisztviselők a szolgabírói hivatalokban. Társadalomtörténeti vizsgálódások a neoabszolutizmus kori közigazgatásban. Sic itur ad astra, 1995. 1–2. szám. 3–42.

⁵⁹ 1860-ban Debrecen az ország többi részéhez hasonlóan hazafias tiltakozások színtere volt. E tiltakozások hatására leváltják Magyarország katonai és polgári kormányzóját, Albrecht főherceget, s felszámolják az ország öt közigazgatási területre való felosztását is. Debrecen azonban „jó ideig csak a szigornak az önkényuralom kezdeti szakaszára emlékeztető felújítását tapasztalhatta.” Gunst Péter: Debrecen története. Debrecen, 1997. 28–29. (a továbbiakban: Gunst 1997.)

⁶⁰ Gunst 1997. 28–29.

⁶¹ Kósa 2001. 255.

⁶² Ezen források hiánya elsősorban azért jelent problémát, mert így nem tudjuk igazolni az önéletírás azon állítását, hogy Huszti évi 150 forintot keresett írnokként. Ez különösen annak fényében tűnik irreálisan kevésnek, hogy a már említett Lévy József önéletírása szerint ugyanebben az időszakban az évi 500 forintos tanári fizetéséből alig tudott megélni egyedül. Így igencsak valószínűtlennek tűnik, hogy a hivatalnok képes lett volna eltartani családját 150 forintból. Lévy 1988. 35.

ollót találtak.⁶³ Ingóságainak leltárából nagyjából rekonstruálhatjuk azt is, hogy milyen életkörülmények között élt a hajdúkerületi írnok. Bérelt lakhelyének bútorai közé tartozott 2 darab politúrozott faágy, egy íróasztal, egy varróasztal fiókkal, 3 darab ép és egy „ócska” karosszék, egy „nagy festett sifón”, valamint egy asztal, terítővel. A házat egy asztali óra, 2 darab kép és egy darab „rámás tükör” díszítette. A Huszti család könyvtárába 2 darab imakönyv és 7 darab egyéb könyv tartozott. Arra ugyan nincs adatunk, hogy hány gyermeke volt Husztinak, annyi azonban kiderül a leltárból, hogy már ekkor egynél több gyermeke lehetett: a leltárban szerepel egy gyerekfürösztő kád, egy bölcso a „beleválókkal”, valamint több gyermeknek való ruhadarab.⁶⁴ A leltár összességében azt a benyomást kelti, hogy Husztiék ha nem is fényűzően, de szolid polgári körülmények között éltek, s a kamra tartalma alapján éhezniük sem kellett, mint ahogy azt az önéletírás állítja: az ingóságokat lefoglaló hatóság Husztiéknál többek között 3 darab disznófejet, egy fél disznót, 2 kis darab szalonnát, 3 szál kolbászt, 2 disznólabát, 1 lekváros csuprot, 27 tojást és egy hagymával teli kosarat talált.⁶⁵

Így tehát az önéletírásban hangsúlyozott szegénység nem lehetett Huszti kriminalitásának oka (ez természetesen nem jelenti a visszaemlékező deprivációs élményének tagadását). Amennyiben Husztit mint bűnözőt szélesebb társadalmi kontextusba próbáljuk helyezni, akkor magatartása jól beilleszthető a növekvő nemesi bűnözés folyamatába, amit Kósa László nagyrészt éppen a nemesi virtus egyik megnyilvánulásának tart, s ami a Huszti fiatalkorára eső időszakra, a rendiség utolsó szakaszára oly jellemző volt.⁶⁶ A virtusból elkövetett bűnesetek nagy része azonban verekedésekben, lopásokban, rágalmazásokban és önbíráskodásban merült ki, gyilkosságok ritkábban fordultak elő. Önmagában a nemesi virtussal sem magyarázhatjuk a bűnesetek szaporodását, melyre Kósa László három fő okot sorol fel: 1. a kiváltságosság érzete, garázdaságra való hajlam (azaz a nemesi mentalitásból fakadó virtus), 2. a vagyontalan nemesség anyagi és társadalmi helyzete, 3. a rendi társadalom válsága.⁶⁷

A nemesi bűnözés terjedésének tehát összetett okai vannak. A megélhetési gondok mellett egyfajta értékkonfliktus is keletkezett e csoporton belül, ami Huszti Lajos visszatekintésében is megfigyelhető: Huszti mélységesen elítéli nagyapja tékozló – azaz éppen a nemesi virtusnak megfelelő – életmódját, s hiányolja az erkölcsi nevelést a családban. Mivel visszatekintésről van szó, ezért a „polgárinak” nevezhető és a régi nemesi értékek összeütközése visszavetítésnek, s nem valós konfliktusnak tekintendő. Azonban elvetni sem szabad teljesen az értékkonfliktus lehetőségét. Mint azt Dirk Blasius is kimutatta a Vormärz Poroszországában, a polgári társadalom és a kapitalizmus kialakulása igen komoly feszültségeket okoz a megjelenő polgári-liberális normák, értékek és intézmények, valamint a hagyományos agrártársadalom mentalitása között.⁶⁸ S ez volt az a korszak, amelyben a modern társadalom legégetőbb szociális problémái – köztük a bűnözés – mint központi jelentőségű társadalmi kihívások jelennek meg.

Ugyan a később, már „polgárként” elkövetett bűntettekről maga az elkövető nem ad információt önéletírásában, a nyomtatásban megjelent füzetben összefoglalják az 1859 és 1861 között elkövetett rablásokat és kísérleteket: „.... az Unger Dávid kirablását már 1859-dik évi december 6-kán elkövette, a következő 1860-dik év nyarán augusztus hó 26-án pedig ugyan-

⁶³ HBML IV. B. 751. 2. csomó. A fent említett iratok közül több útlevél, valamint néhány – elsősorban peres, illetve gyámsági ügyekről szóló – hivatalos levél fennmaradt Huszti iratai között.

⁶⁴ HBML IV. B. 751. 2. csomó

⁶⁵ HBML IV. B. 751. 2. csomó

⁶⁶ Lásd Kósa 2001. 196–215.

⁶⁷ Kósa 2001. 212–214.

⁶⁸ Blasius, Dirk: Bürgerliche Gesellschaft und Kriminalität. Zur Sozialgeschichte Preußens im Vormärz. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 22. Göttingen, 1976.

csak Unger Dávid ellen a hangácsi erdőn a másodizbeni rablást tervezte, de ez csak kísérletnél maradt, – s ugyancsak e nyáron kísérlette meg Homoródon a Silápné kirablását is stb. – mignem 1861. nov. 30-án a Gula Mihálytól rablógyilkossággal elvett 2 lovon és szekéren [...] rajta vesztett...⁶⁹ Ugyan a szerencsétlen Unger Dávid (majdnem) kétszeri kirablásáról nem tudunk meg sokat, de az utolsó, később külön említendő rablás azt sugallja, hogy tipikusan az agrárvidékre jellemző betyártettekről van szó. Erről Tisza Miksa, az egykori rendőrfőkapitány következőképpen ír a rendőrség történetét feldolgozó munkájában: „A betyárok leginkább állat: szarvasmarha és lólopásból éltek. Ha a betyárok lopott állatjukra hamarosan vevőt nem kaptak, vagy rossz helyen rájuk virradt: az állatokat lebunkózták és csak bőreiket értékesítették.”⁷⁰

Ebben a korszakban Bihar megyében, Huszti utolsó lakóhelyén is az állatlopás, illetve a vagyon elleni bűncselekmények voltak a leggyakoribb büntettek. Erről legjobban egy korabeli szemtanú, Osváth Pál, egykori Bihar vármegyei csendbiztos⁷¹ művéből tájékozódhatunk, aki könyvének második felében emlékezetes eseteket idéz fel praxisából. Köztük több olyan rablás és rablógyilkosság szerepel, amelyek több ponton hasonlítanak Huszti és társai büntetteihez. Huszti származása, képzettsége és életmódja azonban teljességgel eltér az Osváth által felsorolt elkövetőktől; az mindenképp elhatárolja Husztit a „klasszikus” betyártól, hogy sohasem kényszerült bujdosásra, s az 1859–61-ben elkövetett büntettek ideje alatt mindvégig városban élte a polgárok életét.⁷²

Huszti Lajost tehát egyértelműen nem sorolhatjuk sem a betyárok, sem pedig a városi, modern bűnözők – Osváth megfogalmazásával élve –, az „aszfaltbetyárok” közé. Változatos bűnözői pályája a „falusias ízű testi sértéstől”⁷³ a hatalom ellen elkövetett erőszakon át egészen a „polgári” elemeket tartalmazó modern bűnözés gyökeréig ível,⁷⁴ s jól követi a korszakra jellemző és nem csak a bűnözésben tapasztalható átalakulási folyamatot. Ezért Huszti inkább az „átmeneti” vagy „modernizálódó” bűnözés jellegzetes képviselője.

Térjünk most vissza Huszti életének arra a pontjára, amelynek köszönhetően ingóságait lefoglalták és a leltár elkészült. 1861. november 30-án ugyanis Huszti Lajos társával együtt elkövette azt a rablógyilkosságot, ami miatt később halálra ítélték.⁷⁵

E büntett legrészletesebb leírását egy 1861. december 4-én Budán kelt, a hajdúkerületnek szánt körözhvény adja. Ebből kiderül, hogy a két tettes Gula Mihálytól kibérelt egy

⁶⁹ H..... 1864. 7. Feltűnő, hogy itt többek között Hangács is felbukkan a tetthelyek között. Mivel ezen büntettekről nem találunk levéltári forrásokat, csak feltételezhetjük, hogy szülőfalujába látogatásakor sem tudta bűnözői hajlamát elfojtani magában. Az azonban már furcsa, hogy kétszer is megkísérelte Hangácscon Unger Dávidot kirabolni, még hozzá majd egy év különbséggel.

⁷⁰ Tisza Miksa: Magyarország rendőrségének története. Igló, 1913. 161.

⁷¹ Osváth éppen a kérdéses időszakban, 1861-ben lett a megye csendbiztosa. *Közbiztonságunk múltja és pandur korom emlékei* című, 1905-ben megjelent művében amellet, hogy áttekinti a bűnözés korabeli típusait, illetve a bűnüldözés szerveinek történetét, szinte néprajzos igénnyel elkészített leírást is ad a betyárvilágról (az öltözködéstől kezdve az ételeken át a csárda szerepéig). Osváth Pál: *Közbiztonságunk múltja és pandur korom emlékei*. A régi magyar élet feltüntetésével. h.n. 1905.

⁷² Igaz ugyan, hogy az 1849 utáni időszakban – legalábbis az önéletírás szerint – álnéven kellett élnie, de ez valószínűleg nem a korábban elkövetett két gyilkosság, hanem inkább a szabadságharcos múlt miatt volt. Ugyanígy nem tekinthetjük az üldöztetés jelének azt sem, hogy később (1857–59-ben) sokszor volt kénytelen munka- és lakóhelyet változtatni. Ezt sohasem a rendőri szervek inzultálásával, hanem az állítólagos szegénységgel vagy személyes ambícióval indokolja.

⁷³ Vörös Károly: A nagyvárosi bűnözés kezdetei. In: Vörös Károly: *Hétköznapiak a polgári Magyarországon*. Budapest, 1997. 171–179.

⁷⁴ Modern elemnek tekinthető például az is, hogy Husztiék három esetben is vasúti indóházakat próbáltak meg kirabolni.

⁷⁵ Az önéletíráshoz csatolt bűnlajstrom említi ugyan más rablások, rablókísérletek elkövetését, ezeket azonban a levéltári források csak röviden említik.

„könnyű magyar paraszt” kocsit két lóval. A Málik György nyíradonyi lakos által vezetett kocsi a Debrecen és Hajdúsámson között fekvő Csukas nevű kocsmánál megállt itatni. Ezután a szemtanúk szerint a két „látszólag úri” utas egyike, egy szürke felöltös, hegyes fövet viselő férfi lelőtte a kocsist, majd mivel az nem halt meg rögtön, leszúrta az áldozatot.⁷⁶

A körözésből tehát különös kegyetlenséggel elkövetett gyilkosságra derül fény. Az iratból ugyan még nem derül ki, hogy ki volt a gyilkosság elkövetője; a hajdúkerület főkapitányának iratai, az önéletírás, valamint a debreceni városi bíróság bünyügyi eljárási jegyzőkönyvei alapján azonban egyértelműen bizonyítható, hogy az elkövetők Huszti Lajos és Györfi József voltak. A gyilkos fegyver valószínűleg Husztié volt: a vagyonleltárban található azon fegyverviselési engedély, mely fellelhető Huszti iratai között is, egy vadászpuskára vonatkozik, így valószínűleg egy másik fegyverrel követhette el a gyilkosságot (az erre a fegyverre szóló engedély azonban nem maradt fenn).

A jelek szerint Huszti és társa nem sokáig élvezhették zsákmányukat. A kerületi főkapitánynak december 5-én a debreceni főügyésznek írt leveléből ugyanis kiderül, hogy – valószínűleg a szemtanúknak köszönhetően⁷⁷ – már sikerült azonosítani a tetteseket. Ezután a főkapitány élénk levelezést folytatott mind a debreceni hatóságokkal, mind pedig a helytartóval, gróf Pálffy Móriccal. Ebből a levelezésből viszonylag pontosan rekonstruálhatjuk Huszti elfogatásának, valamint perének eseményeit: egy december 14-i keltezésű levél szerint Husztit és Györfit egy Barcza Dániel nevű csendbiztos és pandúrkapata segítségével sikerült elfogni, valamint az elrabolt kocsit és a lovakat visszaszerezni. A sikeres elfogásért a csendbiztos és pandúrokat a főkapitány a Helytartótanácsnál jutalomra terjesztette fel. Szintén ebből a felterjesztésből tudjuk, hogy a másodrendű vádlott, a „*böszörményi születésű végelelő levéllel ellátott katona*”, Györfi József már be is vallotta tettét. A főkapitány ezen felül jelenti, hogy a kihallgatás után átadja a vádlottakat a debreceni bíróságnak, mivel az ügy Bihar megye rögtönítélő bíróságára tartozik.⁷⁸ A két nappal későbbre dátumozott válaszevélben a helytartó „*a vérlázító bűntény elkövetőinek felfedezése s elfogatásánál tanúsított erélyessége*” miatt érzett elégedettségét fejezi ki, s jóváhagyja a csendbiztos pénzbeli jutalomban részesítését.⁷⁹

Mint az a további kihallgatások során kiderült, a nevezett rablógyilkosságban, valamint más hasonló bűntettek végrehajtásában (ezekről az önéletíráshoz csatolt bűnlajstrom alapján már volt szó) mások is részt vettek.⁸⁰ Több azonban itt sem derül ki a rablóbanda tevékenységéről.

A rablógyilkossági ügy Hajdúböszörményben zajló részének – 1861. december 31-re fejeződtek be a kihallgatások, és küldték át a vádlottakat Debrecenbe – egyik irata a fogva tartás körülményeiről ad információt. A böszörményi kerületi orvosi hivatal ugyanis kérvényezi, hogy Huszti Lajos „*fagy által megridegült és feldagadt*” lábaira tekintettel a kerületi pénztár utalványozzon ki kötést a rab ellátására.⁸¹ A korabeli törvényhatósági fogházakban uralkodó állapotokat tekintve feltételezhetjük, hogy Huszti már raboskodása közben szen-

⁷⁶ HBML IV. B. 751. 2. csomó

⁷⁷ Nyilván Huszti foglalkozása is szerepet játszott „lebukásában”, hiszen hivatalnokként szélesebb körben volt ismert. Így éppen az áhított társadalmi felemelkedés volt az, ami végül a vesztét okozta.

⁷⁸ HBML IV. B. 751. 2. csomó

⁷⁹ HBML IV. B. 751. 2. csomó

⁸⁰ Egy későbbi főkapitányi levél meg is nevezi ezen bűnrészeseket: Óváry Lajos, Pamlényi Tamás, Miskolczy György és Mandel Ignác.

⁸¹ HBML IV. B. 751. 2. csomó

vedte el a fent említett sérüléseket.⁸² Felesége támogatására nem számíthatott fogságakor, hiszen minden vagyonát lefoglalták.⁸³

A per további menetére csak töredékes adataink vannak. Úgy tűnik, hogy a per a két vádlott Debrecenbe kerülése után még három évig húzódott, s miután megjárta a Királyi Táblát, 1864. július 25-én megérkezett a végleges ítélet: a pallos általi halált akasztásra módosítják.⁸⁴ A debreceni bíróság 1864. július 28-i bünyügyi ülésén végül rendelkeznek az ítélet végrehajtásáról,⁸⁵ ami az önéletíráshoz csatolt irat szerint július 30-án meg is történik.

Mint azt a Husztiról szóló kiadvány is említi, az ítéletet csak az elsőrendű vádlotton, Husztin lehetett végrehajtani, mert Györfi a kivégzés előtt meghalt a siralomházban. Ezt támasztja alá az 1864-es debreceni halotti anyakönyv is.⁸⁶ Ugyanitt azonban nem található Huszti nevére bejegyzés, így nem tudjuk, hova temették kivégzése után.

Így végezte tehát Huszti Lajos fordulatokban gazdag életét. Sem az önéletírásból, sem pedig a levéltári forrásokból nem derül fény arra, hogy mi volt az, ami a bűnözői pályára terelte a tisztas úri életmódot folytató hivatalnokot. Annyi azonban kitűnik életútjából, hogy a bűnözés számára nem feltétlenül a megélhetést biztosította; sokkal inkább tekintethetjük öt intellektuális, „úri” rablónak mint megélhetési bűnözőnek – még akkor is, ha az önéletírás egészen más képet sugall szerzőjéről. S talán éppen ez a kettős életmód volt az, ami felkeltette a nyilvánosság érdeklődését is. A közvélemény Huszti-típusú bűnözőkkel szemben tanúsított elutasítását talán legjobban egy 1861 decemberében megjelent újsághír tükrözi. A cikkben valószínűleg a bűntársról, Györfi Józsefről írnak, de akár maga Huszti is írhatta volna e sorokat saját életéről: „Azon utonálló, ki néhány nap előtt, a Debreczen és Sámson közti országuton t. Málik úr kocsisát agyonlőtte, a büntett után nem sokára elfogatott, bűnét bevallotta és érdemlett büntetését börtönben várja. Ezen fiatal ember egy középosztálybeli polgár fia és gavallérnak nevelkedett. – Szerencsétlen apja! borzasztó például szolgálhat a szüléknek, hogy gyermekeiket gondosan neveljék; különösen oly lelkierőt öntsenek beléjük, hogy az élet bármely viszonya közt elégtelk lehessenek, s ne igyekezzenek a nélkülözhetetlen kényelmet és sallangokat, magoknak még bűn által is megszerezni.”⁸⁷

Huszti Lajosban az úri bűnöző típusának egy ritka példáját ismerhettük meg. Az önéletírás, valamint a levéltári források egyfajta „dr. Jekyll és Mr. Hyde”-típusú figurát tükröznek, aki normális, polgári hétköznapijait egy-egy büntény elkövetésével „színesíti”. Éppen ez a kettős életmód az, ami oly különlegessé teszi Husztinak a kivégzés előtti, a kívülálló számára nehezen elképzelhető érzelmi állapotban eltöltött éjszakán feljegyzett visszatekintését, s nem véletlen az sem, hogy az önéletírást körüllegő sajátos hangulat az írás nyomtatásban való közlésére ösztönözte a kiadót.

⁸² Vö. Csapó Csaba: A szögekkel kivert „Ráday-bölcső”. Egy várbörtön anatómiája. Korall, 2000, 2. szám. 93–109.

⁸³ Huszti felesége december 27-én kérvényezte az ingóságok visszaadását, ami meg is történt.

⁸⁴ H..... 1864. 7–8. A per valószínűleg a Tiszántúli Kerületi Táblán át került fel a Királyi Táblához. Az 1861–1871 közötti időszakban mindössze 5 vádlott ügye jutott el innen a legfelsőbb fokra, ahol az 5 ítélet közül négyet helybenhagytak. Nagy Sándor: A hajdúkerületi büntető törvényszék mint másodfokú bíróság 1861–1871. In: Radics Kálmán (szerk.): A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIII. Debrecen, 1996. 119–144.

⁸⁵ HBML IV. B. 1119/b 4. kötet

⁸⁶ MOL A 2178

⁸⁷ Hortobágy, 1861. december 21.

PERÉNYI, ROLAND

“The autobiography of Lajos H, written by himself in the condemned cell:” The memoirs of a nineteenth-century robber and murderer

Through the autobiography of a mid-nineteenth-century Hungarian robber and murderer, Louis Huszti, this study aims at presenting the course of life of an individual who aspired after social mobility but eventually became an outcast. Imprisoned in Debrecen in 1864, Huszti gave a brief account of the decisive events of his life in his narrative, written on the eve of his execution and published in the year of his execution, entitled “The autobiography of Lajos H, written by himself in the condemned cell.” A rarity, this criminal recollection is dominated by his wish to justify the committed crimes; in addition to a squandering grandfather, the major motives are deficient moral upbringing, the political turns of 1860–61 and poverty. Yet, when complemented with archival sources, the career that unfolds in the autobiography turns out to be distorting in several respects, and it also adds certain elements to the story reconstructed from the historical sources. Accordingly, for instance, this is how Huszti’s post as first lieutenant during the 1848/49 Hungarian war of independence becomes part of the biography, and so does his claiming to have been a political prisoner, which no sources other than his autobiography refer to. The investigation of Huszti’s course of life reveals that coming from an impoverished family of the lesser nobility, thanks to his schooling, without which he could not have become a clerk in the Hajdú district, he had substantially more alternatives than suggested in his narrative. This is supported by the point in Huszti’s life when having committed two murders in his youth he had the opportunity to start his career anew, avoiding punishment and persecution – first as a private tutor, then following his father’s example, as a farm manager. Then, in spite of his criminal past, the opportunity of social advancement was available for Huszti, who, nonetheless, continued to be incapable of overcoming his criminal inclination: it was between 1859 and 1861 that he committed the crimes for which he was executed eventually. Lajos Huszti’s autobiography gives an insight into the course of life of a “gentleman criminal” who, besides the problems caused by the social and political transformation typical of the mid-nineteenth century, had to cope with his criminal leaning. At the same time, Huszti’s life also exemplifies the opportunities an individual had for social advancement in Hungary undergoing modernization.